

استناد: قصری، محمد؛ ایرج فرجی؛ محسن زیوری کامران؛ حسین درجانی (۱۳۹۵). «الگوی محیط‌شناسی ناجا؛ بررسی امکان و احتمال دستیابی به الگوی جامع»، توسعه سازمانی پلیس، شماره ۵۹، صص ۱۰-۴۵

الگوی محیط‌شناسی ناجا؛ بررسی امکان و احتمال دستیابی به الگوی جامع

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۲/۲۱

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۳/۲۴

محمد قصری^۱، ایرج فرجی^۲، محسن زیوری کامران^۳، حسین درجانی^۴

چکیده:

این پژوهش، با درک ضرورت تبیین الگوی محیط‌شناسی مطلوب برای نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، به واکاوی در علوم متنوع و رشته‌های متکثر پرداخته‌ایم. هدف اصلی از مقاله این است که، با بررسی خرده‌نظریه‌ها و تفکرات برخی از اندیشمندان حوزه راهبردی، به الگویی متناسب در حوزه محیط‌شناسی بخش دفاع و امنیت یعنی نیروهای مسلح بالاخص در بخش امنیت - که از وظایف خاص نیروی انتظامی است - دست یابیم تا با این رویکرد بتوان آینده ناجا را در بستری مناسب با استفاده از ابزاری مؤثر، به نام آینده‌پژوهی، معماری کرد و افق‌های سالانه را در این الگو تعیین نمود. ایجاد و حفظ امنیت از مسیر راهبردهای تبیین شده در معماری ناجا از مهم‌ترین ثمرات تثبیت این الگو است. از عمده‌یافته‌های اصلی این الگو اصلاح وضعیت موجود به منظور مقدمه‌ای برای رسیدن به وضعیت مطلوب از مسیر بررسی پیشران‌ها، روندها و آمایش سرزمینی است. در بررسی با رویکرد توصیفی-تحلیلی چارچوب‌هایی شناخته شده و یا محقق‌ساخته را معرفی نمودیم که می‌توان به شش الگوی محیط‌شناسی، موضوع پایه، مأموریت/ کارکرد، ساختار/ کارگزار، تعامل/ تقابل، سطح تحلیل و نهادگرا اشاره کرد. در نهایت چارچوبی بدیل با عنوان الگوی سه بعدی (مکان/ زمان/ زمینه) را با در نظر گرفتن ماهیت امر امنیت‌بخشی، نظم‌بخشی و خدمات انتظامی در جامعه و روندهای پیش روی آینده دانش بشری برای الگوی مطلوب محیط‌شناسی ناجا پیشنهاد کرده‌ایم. این پژوهش اولین اقدام علمی برای رسیدن به الگویی متناسب با ذات و ماهیت نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران است و تا رسیدن به الگویی جامع و پویا که بتواند همه مقتضیات را در نظر بگیرد راهی سخت در پیش خواهیم داشت.

کلیدواژه‌ها:

الگو، محیط، محیط‌شناسی، ناجا، الگوی سه بعدی (مکان/ زمان/ زمینه)

۱. دانشیار، دانشگاه علوم انتظامی امین

۲. دانشجوی دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی

۳. پژوهشگر و کارشناس ارشد حقوق

۴. عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی

مقدمه

در چارچوب کنش عقلانی فرض بر این است که هر تصمیم، برنامه و سیاستی برای رسیدن به موقعیت، شرایط یا الگوی از قبل طراحی شده (یا دست کم از قبل در نظر گرفته شده) صورت می‌پذیرد و در غیر این صورت کنش فاقد مبنای محاسباتی و منطقی است. چون تناسبی میان ابزار و هدف موجود نخواهد بود. بنابراین طراحی الگوی مطلوب مقدمه ضروری تصمیم‌گیری راهبردی است و هر گونه هدف‌گذاری متفکرانه، آگاهانه و محاسبه شده را می‌توان الگویی طراحی شده تلقی کرد (حاجیانی، ۱۳۹۵: ۱۱). بر این اساس الگوسازی در حوزه امنیت و در تعاقب آن ساخت امنیت از مهم‌ترین دغدغه‌های مردم و دولت‌مردان هر کشوری است. امنیت وضعیتی چند جانبه تلقی می‌شود که تحقق آن را پیچیده می‌نماید. به بیانی دیگر، مقوله‌ای است که هر چند حاکمیت یگانه متولی برقراری آن است، به دلیل ابعاد فراوان و گسترده، دستگاه‌ها، نهادهای دولتی و -در بعضی از موارد- غیر دولتی در برقراری، تأمین و حفظ آن به ایفای نقش می‌پردازند (قاضی‌زاده و عسکری، ۱۳۸۷: ۱۹۵). برای ایجاد امنیتی پایدار، صرف نظر از الزامات مادی- فیزیکی، نیاز به مبنای نظری کارآمد است تا بتوان جنبه‌های مختلف اجرای امنیت را تولید، بازتولید و پیمایش نمود. در نگاه دانش‌پژوهان علوم راهبردی، توجه به محیط و مؤلفه‌های پیدا و پنهان آن امری کلیدی محسوب می‌شود. هر چند باید توجه کرد که تعریف محیط، ابعاد و زوایای آن دچار دگرگونی‌های فراوانی شده است و در بین محققان این حوزه، به دلیل ماهیت بین رشته‌ای^۵ مقوله محیط‌شناسی^۶، تعاریف متعدد شایان تأملی وجود دارد.

عموماً موضوع محیط‌شناسی در ادبیات تحقیقات مدیریت راهبردی مرحله‌ای از فرایند محیط‌شناسی در نظر گرفته می‌شود و این گام به دو بخش محیط‌شناسی داخلی و خارجی تقسیم می‌شود (برای مثال ن. ک: سرتو، ۱۳۸۰: دیوید، ۱۳۸۴: حسن بیگی، ۱۳۹۰ به نقل از حاجیانی، ۱۳۹۴: ۸ و ۹). همچنین در ادبیات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تحقیقات جغرافیایی^۷ نیز به بحث محیط‌شناسی توجه شده است (افتخاری، ۱۳۸۸: ۱۳۸۷؛ غرایق زندی، ۱۳۸۷). اما

5. Inter Disciplinary

ع در ترجمه انگلیسی به فارسی از Environment Scanning واژه ترکیبی محیط‌شناسی قرار داده شده که به نظر می‌رسد نارساست. به طور خاص Ecology را به معنای علم عادات و طرز زندگی موجودات و نسبت آن‌ها با محیط را محیط‌شناسی یا بوم‌شناسی می‌گویند. این درحالی است که Ecologist را محیط‌شناس یا بوم‌شناس نیز می‌گویند. از طرف دیگر Environment در لغت به معنای محیط و اطراف است (آریانپور، ۱۳۷۵: ۷۱۲). واژه Logy به معنی عقیده، علم و یا دانش و معادل پسوند فارسی‌شناسی است (آریانپور، ۱۳۷۵: ۱۲۷۴). همچنین Scan به معنی نکات را بررسی کردن، دقیقاً بررسی کردن و موشکافی کردن است (آریانپور، ۱۳۷۵: ۱۹۴). در معادل‌های فارسی مستند به فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی برای واژه اسکن معادل روبش و پوشش قرار داده شده اما برای واژه Scanning معادلی نیامده است. البته چنانچه آن را با واژه Scanner (رویشگر یا پوششگر) ترکیب نماییم، پوششگر محیط اصطلاحی مناسب‌تر است و نه محیط‌شناسی. بنابراین و در این پژوهش با اغماض از اصطلاح محیط‌شناسی استفاده می‌نماییم؛ چرا که لازم است در این باره غور و تعمقی بیشتر صورت پذیرد.

7. Geopolitics

مهم‌ترین دغدغه‌ای که منجر به اجرای این پژوهش علمی شد فقدان الگویی برای محیط‌شناسی در رویکرد کلان‌نگر به بخش امنیت‌بخش یعنی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران است. از یک طرف مبحث محیط‌شناسی در ایران و حتی به جرأت می‌توان گفت در جهان با مقتضیاتی که ما به دنبال آن هستیم (در شرح الگوها به دلایل و چگونگی‌ها خواهیم پرداخت) عملاً مسکوت مانده است و صرفاً بخش‌هایی از این حلقه به هم پیوسته در دانش‌های مختلف سعی در تولید ادبیات آن داشته‌اند. از طرف دیگر ضرورت طراحی و تدوین الگویی که منطبق با ذات و مأموریت باشد و بتواند در گستره محیطی پیچیده، پرفشار و مخاطره‌آمیز پاسخ‌گوی مطالبات آینده ناجا باشد بیش از پیش احساس می‌شود. در بیانی کلی، هدف از محیط‌شناسی، تنظیم و عرضه راهبردهایی منطبق با محیط پویای جامعه است (مهدی پور، ۱۳۹۴: ۷۸). در پیوند با چنین اندیشه‌ای، هدف اصلی از مقاله این است که با بررسی الگوهای محیط‌شناسی موجود و دانش ذخیره شده بشری به الگویی متناسب با راهبرد کلان ناجا دست یابیم که در ادامه این پژوهش به ابعاد و زوایای مختلف آن خواهیم پرداخت.

روش پژوهش:

صاحب‌نظران و نظریه‌پردازان معتقدند که الگوهای مفهومی یا نظری دارای چهار رکن اساسی مفاهیم، روابط بین مفاهیم، رویکردهای انتخاب مفاهیم و زمینه‌های آزمون مفاهیم و روابط هستند که در فرایند الگوپردازی یا نظریه‌پردازی باید رعایت شود (Whettern, 1989; Balak, 1991). به این پژوهش به مثابه یک رویکرد الگوپردازی یا نظریه‌پردازی می‌توان نگریست. همان‌گونه که ویتن^۸ بیان کرده است، الگوپردازی دارای چهار مشخصه تعریف مفاهیم و متغیرها، تبیین روابط بین مفاهیم و متغیرها، منطبق و رویکرد نظری و سنجش زمینه است. بنابراین و به دلیل ماهیت اکتشافی پژوهش حاضر، امکان طرح فرضیه یا فرضیه‌هایی مشخص وجود ندارد. در واقع هدف اصلی از نگارش مقاله بسط نظریه‌های محیط‌شناسی است که بتواند الگویی کامل و اثربخش در حوزه مدیریت راهبردی به ویژه در ناجا عرضه کند. بنابراین پیش‌فرض کلی در مقاله این است که اولاً عرضه چارچوب الگوپذیر برای محیط‌شناسی ناجا امکان‌پذیر است؛ ثانیاً با تلفیق رویکردهای مختلف و روش‌شناسی‌های رایج در دانش‌های متکثر اعم از علم سیاست، علوم اجتماعی، مدیریت، آینده‌پژوهی و علوم نظامی به همراه دغدغه‌های مطرح در پژوهش‌های امنیتی، توجه به روش‌شناسی ترکیبی (موج سوم روش‌شناسی) و رویکرد زاویه‌بندی^۹ می‌توان به تدوین الگویی در حوزه محیط‌شناسی همت

8. Whetten

9. Triangulation

گماشت؛ تا با تعمیم‌پذیری و اعتبارسنجی این الگو در نیروهای مسلح در اجرا گامی مؤثر در ارتقای امنیت و دفاع برداشته شود.

تبارشناسی محیط:

موضوع محیط و شناخت آن دغدغه‌ای فراگیر در همه علوم بشری بوده است و به نوعی می‌توان رگه‌های آشکار و نهان بسیاری از تلاش انسان برای تسلط و علم به محیط در رشته‌هایی مختلف -از فیزیک و ستاره‌شناسی در علوم پایه تا سیاست و مدیریت در علوم انسانی- یافت. با این حال، مفهوم محیط و ابعاد آن به لحاظ نظری حوزه‌ای کم‌بینه و فقیر است و وضعی بنیادی در چارچوب روایی و روند نظریه‌پردازی متقن آن وجود دارد؛ اما سعی بر آن است با تکیه بر علوم مختلف این روایی و پویایی هدفمند گردد.

جستجوی پیشینه شناختی می‌تواند به راحتی پاسخی جامع برای این موضوع باشد. در اکثر یافته‌هایی که وجود دارد از مبانی نظری محیطی کمتر سراغی می‌توان یافت. برای مثال، از محیط‌شناسی به مثابه متغیری مستقل سخن به میان می‌آید ولی در عمل در پژوهش بیشتر به روابط سیاسی-امنیتی دو کشور پرداخته می‌شود تا از مبانی محیط‌شناسی و تأثیر آن بر رابطه گفته و نوشته شود. هر یک از رشته‌های دانشگاهی و علوم مختلف تعاریفی خاص برای محیط و محیط‌شناسی قائل شده‌اند. بنابراین، از منظر لغوی، محیط دارای معادل‌هایی متعدد در رشته‌های مختلف دانشگاهی و علمی است. در رشته معماری و شهرسازی مفهوم مکان^{۱۰} و فضا^{۱۱}، بافت یا زمینه^{۱۲}، در روان‌شناسی یا جامعه‌شناسی میدان^{۱۳}، در جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری قلمرو یا ناحیه^{۱۴} و موقعیت^{۱۵}، در محیط زیست و بعضی رشته‌های دیگر محل^{۱۶}، مکان یا جا^{۱۷} معمولاً برابر محیط در نظر گرفته می‌شود (حاجیان، ۱۳۹۴: ۱۱). برخی نیز با یافته‌های خود درباره تعریف محیط‌شناسی این‌گونه گفته‌اند:

• محیط‌شناسی یعنی بررسی رابطه انسان با محیط طبیعی و انسانی که فقط به وسیله نقشه امکان‌پذیر است (میر حیدر و حمیدی نیا، ۱۳۸۹: ۲۹۶) (دیدگاه جغرافی‌دانان).

10. place

11. space

12. context

13. habitues

14. territory

15. situation

16. locate

17. location

برخی نیز با بیان کاربرد محیط آن را تعریف کرده‌اند:

- تدوین راهبرد به معنای چگونگی مرتبط کردن بهینه سازمان مورد نظر با محیط است؛ این محیط می‌تواند دارای خصوصیات مختلف باشد؛ اما ترکیبی از قوت‌ها و ضعف‌های درونی و تهدید و فرصت‌های بیرونی آن را شکل می‌دهد (مهدی پور، ۱۳۹۴: ۷۸).
- با تجزیه و تحلیل قلمرو سازمان می‌توان محیط را درک نمود. قلمرو سازمان عبارت است از حوزه فعالیت انتخابی سازمان. از این رو عوامل مؤثر بر حوزه انتخابی فعالیت سازمان محیط سازمان نامیده می‌شود. درک و فهم چستی محیط از طریق توجه به انواع محیط‌ها نیز مناسب است (Daft, 1998: 39).
- محیط به معنای اجمالی آن شامل همه عوامل محاط‌کننده انسانی و غیر انسانی، ملموس و ناملموس است و همه عوامل و نیروهایی را که درباره اندامگان به طور بالقوه یا بالفعل مؤثرند شامل می‌شود. به عبارتی دیگر، هر گونه عامل بیرون از سیستم یا واحد تحلیل و هر نوع متغیر مؤثر بر عملکرد اندامگان^{۱۸}، سازمان یا کنشگر را شامل می‌شود. از منظر بین رشته‌ای همه عناصر (فناوری، فرهنگی، سیاسی، زیستی، اقتصادی، اجتماعی و...) که بر کم و کیف متغیر وابسته تأثیرگذارند در ذیل این مفهوم قرار می‌گیرند (حاجیان، ۱۳۹۴: ۱۱). محیط‌شناسی در سال‌های اخیر مورد توجه جدی قرار گرفته است؛ به طوری که در دروس دوره دکتری برخی از مراکز آموزش عالی کشور نیز واحدهایی به این موضوع اختصاص داده شده است.

جدول شماره ۱: عناوین واحدهای دوره دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی دانشگاه تهران

ترم اول	<p>مبانی نظریه‌های فرهنگی (۲)</p> <p>نظریه‌های مدیریت راهبردی و سیاست‌گذاری فرهنگی (۲)</p> <p>روش‌شناسی پژوهش در فرهنگ (۲)</p> <p>زبان تخصصی (۲) پیش‌نیاز</p>
ترم دوم	<p>محیط‌شناسی راهبردی (۲)</p> <p>توسعه فرهنگی و آینده‌پژوهی (۲)</p> <p>سیاست‌گذاری و خط‌مشی‌گذاری در ایران (۲)</p>
ترم سوم	<p>رهبری و مدیریت تحول در کشور با رویکرد فرهنگی (۲)</p> <p>سیاست‌گذاری فرهنگی در گستره فراملی (۲)</p> <p>چالش‌ها و مسائل جاری فرهنگی (۲)</p>
ترم چهارم	<p>آزمون جامع</p> <p>رساله (۲۰)</p>

تبارشناسی الگو:

در این پژوهش شناخت‌شناسی واژه الگو نیز، به دلیل آنکه به دنبال طراحی و تدوین چارچوبی منسجم، پویا و کارآمد برای محیط ناجا هستیم، مهم و دارای اعتبار است.

مدل در لغت به معنای نمونه، سرمشق، طرح و الگو است. در تعریفی ساده، الگو یا مدل نمایش نظری و ساده شده از جهان واقعی است (سوربن و تانکارد، ۱۳۸۶: ۶۵ به نقل از: قیصری و قربانی، ۱۳۹۴: ۱۳۳). الگو طرح و نمونه‌ای است که از آن الهام گرفته و پیروی می‌شود و یا نسخه‌ای از آن برداشته می‌شود (روشه، ۱۳۷۹: ۴۴ به نقل از: قیصری و قربانی، ۱۳۹۴: ۱۳۳). الگوها برداشته‌های ذهنی از دنیای واقعیات هستند؛ یا به عبارتی دیگر، الگو معمولاً نمونه‌ای است اقتباس شده از مسائل عینی و واقعی که روابط بین متغیرها را نشان می‌دهد و پیش‌بینی را ساده می‌کند (الوانی، ۱۳۸۱: ۱۹۵ به نقل از: قیصری و قربانی، ۱۳۹۴: ۱۳۳). در واقع، الگو جزء کوچک یا بازسازی کوچک شده یک شیء یا پدیده بزرگ است که از لحاظ کارکرد با آن شیء یا پدیده واقعی یکسان است. به باور روشه، توسل به الگو در همه علوم ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. چون واقعیت اجتماعی امری غامض است، برای آنکه بتوان از این واقعیت پیچیده سخن گفت و آن را به اجزا و عناصر متشکله‌اش تجزیه کرد، قیاس صورت می‌گیرد. این قیاس میان جامعه پیچیده با اشیا و موجودات ساده و شناخته‌شده‌تر صورت می‌گیرد که اصطلاحاً به آن الگو اطلاق می‌شود (توسلی، ۱۳۶۹: ۱۴۳ به نقل از: قیصری و قربانی، ۱۳۹۴: ۱۳۳). الگوها با توجه به شاخص شکل و کارکرد به الگوهای شناختی، پیش‌بینی‌کننده تصمیم‌گیری و هنجاری تقسیم‌پذیر هستند (الوانی، ۱۳۷۹: دوران ۱۳۷۷: ۶۷-۶۹). الگو نمونه‌ای از موجودیتی بزرگ و پویاست که توانمندی تحلیل را برای محقق میسر و تشابهی همه‌جانبه را در آن می‌توان مشاهده کرد.

الگو به ما می‌آموزد که در شرایط و وضعیت‌های گوناگون چه ملاک‌ها یا معیارها و روشی خاص را در پیش بگیریم و نقطه شروعی از واقعیت است که دیدگاه ما را درباره واقعیت ساده می‌کند. در واقع الگو مشخصه‌های اساسی و بنیادی واقعیت را نمایندگی می‌کند. چیزی است که واقعیت را نشان می‌دهد و جنبه‌های معین از دنیا را در ارتباط با مسائل مورد بررسی تشریح می‌کند و روابط مهم بین جنبه‌های مختلف را نشان می‌دهد. اگر دقیق‌تر بگوییم، پیامد طراحی الگوی مطلوب شناخت ناهمخوانی‌ها، شکاف‌ها^{۱۹} و تفاضل میان اکنون و آینده مطلوب است. اهمیت اصلی طراحی الگوی مطلوب در کشف ناهمخوانی‌های موجود و به ویژه ناهمخوانی‌های مزمن است (هرمان، ۱۳۹۳: ۲۷۳ به نقل از: حاجیانی، ۱۳۹۵: ۱۰). طراحی الگو می‌تواند وضعیت موجود را نشان دهد، تحلیلی از وضعیت ممکن را واقع‌گرایانه نمایندگی کند و جلوه‌ای از خود را در وضعیت مطلوب آشکار سازد.

الگو چکیده‌ای از واقعیت، مؤلفه‌ها و روابط اصلی بین اجزای پدیده‌هاست. بیان الگو می‌تواند به صورت تشریحی (داستان‌گونه)، قیاسی (علت و معلولی)، تجسمی و ریاضی باشد؛ اما در هر حال الگو مجموعه‌ای از سازه‌ها، مفاهیم، قضایای مرتبط با هم و نظام‌یافته (یا نظام داده شده از سوی محقق) درباره پدیده‌هاست. بنابراین هر الگویی یک سری ویژگی‌های ثابت دارد: انسجام (نسبی) میان عناصر، انطباق (حداقلی) با شواهد در دسترس و نوعی کل‌نگری از آن جمله است. بنابراین الگو بر میزان دانش، فهم و درک ما از پدیده می‌افزاید و تصویری به نسبت روشن‌تر برایمان ایجاد می‌کند؛ در مجموع نوعی مواجهه نظام‌مند با جهان خارج است که از ویژگی‌های تفکری نظام‌مند پیروی می‌کند (حاجیان، ۱۳۹۵: ۱۰).

اجزای یک طرح جامع یا الگوی مطلوب:

- اجزای مهم هر الگوی مطلوب به مثابه سندی راهبردی را می‌توان به صورت زیر در نظر گرفت:
- خروجی‌ها^{۲۰}: در طرح جامع باید مشخص شود که سازوکارها و راهبردها در نهایت واحد تحلیل مورد نظر (کشور، سازمان، شرکت و...) را در چه شرایطی قرار می‌دهد. تا حد امکان این خروجی‌ها باید به زبان کمی (عددی) بیان شود تا برای همگان ملموس و درک‌پذیر باشد و از همه مهم‌تر بتوان آن را ارزیابی، رصد^{۲۱} و پایش^{۲۲} کرد.
  - سیاست‌های کلی یا خط‌مشی‌ها به معنی ملاحظات و فضای کلی حاکم بر اقدامات است.
  - راهبردها به معنای مشروح اقدامات عملی و اجرایی است که در سطوح کلان، میانی و خرد عرضه می‌شود.
  - برنامه‌ها^{۲۳}: رویه‌ها و روش‌های عملیاتی اجرا (راهبردها) را می‌توان معادل برنامه دانست. در واقع برنامه پایین‌ترین سطح تدوین الگوی مطلوب تلقی می‌شود (حاجیان، ۱۳۹۵: ۱۴).
- طراحی الگوی مطلوب را می‌توان از دو جهت آغاز کرد:
- فرایند سنتی: در این چارچوب محقق فرایند مورد نظر در این مقاله را مبنا قرار داده، پس از توصیف و تبیین وضع موجود و سایر مراحل ارائه شده، الگو یا آینده مطلوب را به تصویر می‌کشد.
  - روش پس‌نگری^{۲۴}: روشی در آینده‌اندیشی که، در آن، یک وضعیت مطلوب یا سناریو در مورد آینده‌ای

20. Out put

21. Tracing

22. Monitoring

23. Plans

24. Back casting

خاص به صورت تفصیلی (جزء به جزء) تدوین و شناسایی می‌شود. سپس ریشه‌ها، خاستگاه‌ها و سیر توسعه سناریو به دقت (از آینده) تا زمان حال ردیابی می‌شود. این واژه را اغلب در تقابل با پیش‌بینی می‌دانند (اسلاتر، ۱۳۸۶: ۴ به نقل از حاجیانی، ۱۳۹۵: ۱۴).

فرایند روش‌شناختی طراحی الگوی مطلوب:

- وضعیت موجود را به تصویر بکشد و نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها، تهدیدها و آسیب‌های وضع موجود را به روشنی بیان کند.
- دربارهٔ تجارب و دستاوردهای موفق و ناموفق موجود در واحد تحلیل (برای مثال در کشور یا سازمان خودی و سایر کشورها و سازمان‌ها) حساس باشد و آن را مبنای حرکت خود قرار دهد.
- به ارزش‌های ورودی و آرمان‌ها توجه کند.
- به اقتضانات، نیازها و شرایط محیطی کنونی و آینده توجه کند.
- به شکاف، تفاضل وضع موجود و وضع مطلوب توجه کند (میزان ناهم‌خوانی را مشخص کند).
- به منابع، ظرفیت‌ها و مقدرات توجه کند.
- خروجی‌های کمی و سنجش‌پذیر را تصویر کند.
- یک نظام ارزیابی و پایش را در طول مسیر اجرا تدوین کند.
- نقش و مأموریت نهادهای درگیر را معلوم کند (حاجیانی، ۱۳۹۵: ۱۵).

پیشینه پژوهش:

همان طور که در سطور گذشته نقل شد، اساساً مبحث محیط‌شناسی مقوله‌ای بین رشته‌ای تلقی می‌شود و با وجود اهمیت زیادی که در همهٔ دانش‌ها دارد، به واقع پیشینه‌ای منسجم و یکپارچه ندارد. سعی نموده‌ایم با بررسی جامع‌تر روند پیشینه‌شناسی پژوهش را تکمیل نماییم.

جدول شماره ۲: پژوهش‌های عمده بر اساس محورهای پژوهش

مفاهیم	پژوهش‌گران	
	نظریه‌ها و ابعاد محیط	ابعاد محیط
نظریه‌ها و ابعاد محیط	نظریه محیطی	مارچ و سایمون (۱۹۸۵)، چایلد (۱۹۷۲)، آلدیش (۱۹۷۹)، مینتزرگ (۱۹۷۹)، دیسوپرید (۱۹۸۴)، هال (۱۹۹۱)، اردکانی (۱۹۸۹)، کاستر و جیوانی (۱۹۹۱)، میر حیدر و حمیدی نیا (۱۳۸۹) قیصری و قربانی (۱۳۸۴)
	ابعاد محیط	جان چایلد (۱۹۷۳)، تونگ (۱۹۷۹)، آلدیش (۱۹۷۹)، مینتزرگ (۱۹۸۴)، دیس و بیرد (۱۹۶۵)، امری و تریست (۱۹۷۹)، رابینز (۱۹۸۳)، شرفمن و دن (۱۹۹۱)، میلیک (۱۹۸۷) سورین و تانکارد (۱۳۸۶)، اسلاتر (۱۳۸۶)، هرمان (۱۳۹۳)
روابط سازمان - محیط	سیاست‌گذاری فرهنگی (اشتریان، ۱۳۹۱)، نظریه‌های جامعه‌شناسی (توسلی ۱۳۶۹)، مقدمه انواع استراتژی (مایلز و اسنو، ۱۹۷۸)، تفکیک و انسجام (لارنس و لورش ۱۹۶۷)، الگوهای مکانیکی - ارگانیکی (برنز و استاکر، ۱۹۶۷)، الگوی ارتباط علی (کیتس و هیت، ۱۹۸۸)، اسلوب‌های مدیریت منابع و محیط بنگاه (هابر، ۱۹۹۱)، گرایش‌های هم‌سویی با محیط (کیل من و کالوین، ۱۹۸۹)، سبک‌های تملیک در بنگاه‌ها (اشنایدر و همکاران، ۲۰۰۲)، الگوهای ذهنی خلاق - سازگار (هامل و پراهالاد، ۱۹۸۹)، گرایش مدیریت در برخورد با تغییرات (راسل ایکاف، ۱۹۹۰)، برداشت‌های مدیریتی و استراتژی محیطی بنگاه (سانجای شارما، ۲۰۰۰)	
	الگوهای محیطی	
پیروی (چندلر، ۱۹۶۲)، سازگاری (کالبرایت و ناتانس، ۱۹۷۸)، تناسب (نادلر و توشمن، ۱۹۸۰)، همسویی، پیوند، رابطه منطقی (تامپسون، ۱۹۶۷)، فرایند تناسب (مایلز و اسنو، ۱۹۹۴)، روشه (۱۳۷۹)، گلدمن (۱۳۹۴)		

با درک موضوعی محیط‌شناسی و ابعاد آن، در ادامه الگوهای احصا شده را، متناسب با مفهومی که از محیط نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به دنبال آن هستیم، به صورت مبسوط تشریح و الگوی مطلوب را عرضه خواهیم کرد.

الگوهای محیط‌شناسی:

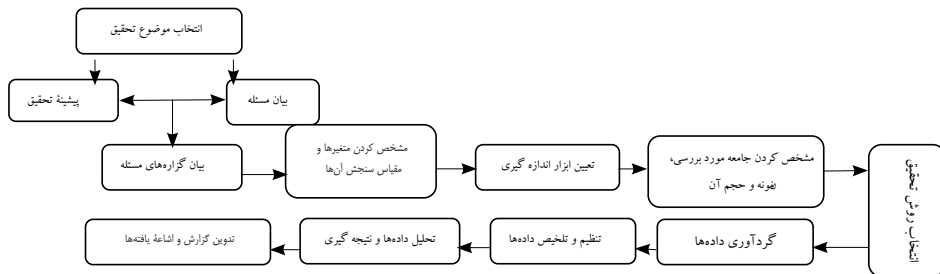
ادبیات محیط‌شناسی در حوزه علوم بین رشته‌ای در مرحله تکوین و نوزادی قرار دارد. الگوهای برآمده از آن

جامعیت ندارد و حتی مورد مذاقه و بررسی نیز قرار نگرفته است. شش الگوی محیط‌شناسی را در دانش‌های مختلف کاویده‌ایم که به تفصیل در ارتباط با هر کدام از آن‌ها و نسبتشان با محیط ناجا سخن می‌رانیم.

الگوی اول: محیط‌شناسی «موضوع پایه»

روش علمی در محیط‌شناسی ابزاری بسیار نیرومند است که با استفاده از آن می‌توان مسائلی متعدد را حل کرد و یا به پرسش‌هایی مختلف پاسخ داد. بر همین بستر پژوهش با مسئله آغاز می‌شود. به عبارت دیگر، پژوهش به سبب پاسخ‌گویی به یک یا چند سؤال شروع می‌شود. مسئله یا پرسش پژوهش باید به شیوه‌ای بیان شود که با استفاده از مشاهده آزمایش بتوان به آن پاسخ داد (طاهری، ۱۳۷۶: ۱۲).

الگوی «موضوع پایه» برای محیط‌شناسی به انتخاب موضوع در تحقیق علمی بسیار نزدیک است. انتخاب موضوع مناسب تحقیق در رشته‌های مختلف علوم نیاز به آشنایی با اصول، قوانین و نظریه‌های علمی تشکیل دهنده آن رشته و شناسایی آخرین پیشرفت‌ها دارد. بر این اساس، مراحل اجرای طرح تحقیق علمی باید به شرح شکل شماره (۱) باشد (سرمد و همکاران، ۱۳۸۱: ۲۹).

شکل شماره ۱: مراحل اجرای طرح تحقیق علمی

چنانکه از این جدول پیداست، هر کدام از مراحل تأثیرگذارند و محقق با در نظر گرفتن این موارد به تحقیق می‌پردازد (تقی‌زاده و تازی، ۱۳۸۸: ۱۲۰). در واقع این موضوع بستر محیط‌شناسی و نسبت محیط با آن یا بالعکس را مشخص می‌نماید. با اتکا به همین رویکرد موضوع پایه در محیط‌شناسی که متأثر از بستری تحقیقی و روش‌شناختی در علوم است، برخی از محققان رشته مدیریت و آینده‌پژوهی بر اساس محیط‌شناسی راهبردی و روش تحلیل روند الگوی (V) STEEP را معرفی نموده‌اند.

تفکر اولیه روش (V) STEEP در دهه ۱۹۶۰ در مؤسسه تحقیقاتی جانسون^{۲۵} شکل گرفت و در سال

25. johnson research associates (JRA)

۱۹۷۱ انتشار یافت. پیتر شوارتز^{۲۶} در اوایل دهه ۱۹۷۰ برای یک پروژه تحقیقاتی خود در حین همکاری با یک شرکت بزرگ آمریکایی از روش STEEP (V) استفاده کرد. این روش را هول روید و لاوریدج^{۲۷} در سال ۱۹۷۵ تعمیم و گسترش دادند و تبدیل به STEEP (V) شد (منزوی و سرجه پیم، ۱۳۸۶: ۱۳).

STEEP (V) به رصد عوامل و متغیرهای زیر می‌پردازد:

۱. عوامل اجتماعی^{۲۸}: “S”

مردم‌شناسی - تحصیل - فرهنگ - سبک‌های زندگی و پر کردن اوقات فراغت - محرومیت اجتماعی - رفتارها و رویکردهای عمومی - رفتارهای شغلی - تأکید بر ایمنی - رویکردها درباره خدمات و محصولات خارجی - مذهب - زبان - مهاجرت و تنوع قومی - خانواده - حمل و نقل عمومی - بهداشت فردی

۲. عوامل فناورانه^{۲۹}: “T”

دسترسی به فناوری‌ها - ابداعات و اختراعات - تحقیق و توسعه - رویکرد افراد به فناوری - فناوری اطلاعات

۳. عوامل اقتصادی^{۳۰}: “E”

قدرت و توان اقتصادی - میزان بی‌کاری آشکار و پنهان - نرخ تورم - مهارت نیروی کار - هزینه کار - حوزه‌های اصلی کار

۴. عوامل بوم‌شناسی^{۳۱}: “E”

مقررات زیست‌محیطی و محافظت از آن - دیدگاه جامعه درباره محیط - آلودگی هوا - مدیریت زباله - فشار فعالیت‌های اقتصادی بر محیط زیست - بلاخیزی

۵. عوامل سیاسی^{۳۲}: “P”

نظام سیاسی - مقررات - چهره‌های سیاسی

۶. ارزش‌ها^{۳۳}: “V”

ارزش‌های مذهبی و کاری و حرفه‌ای - راهبردها و چشم‌انداز (منزوی و سرجه پیم، ۱۳۸۶: ۱۳-۱۹). از

26. Peter Schwartz

27. holroyd & loveridge

28. Social

29. Technological

30. Economic

31. Ecology

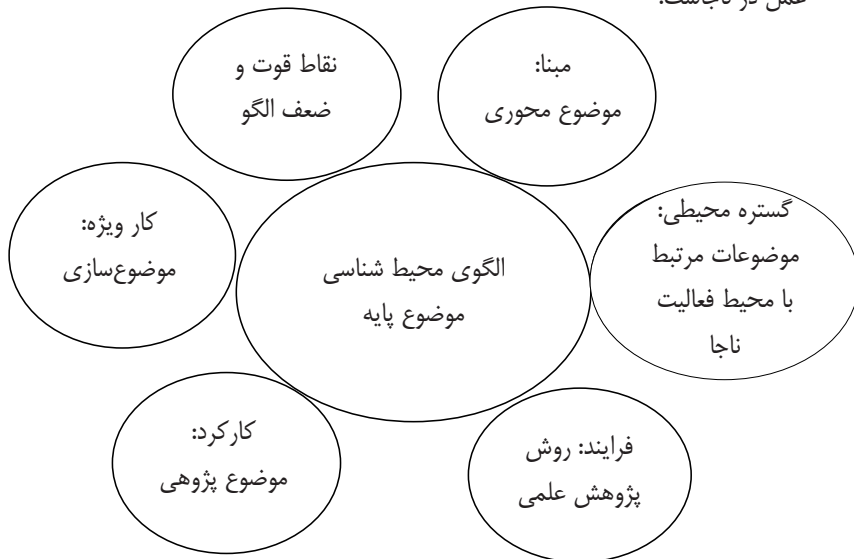
32. Political

33. Values

جمله مشتقات این روش می‌توان به روش تحلیل PEST (تحلیل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فناورانه)، STEP (اجتماعی، فناورانه، اقتصادی و سیاسی)، PESTLE (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، فناورانه، حقوقی و بوم‌شناسی)، STEEPLED (اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، بوم‌شناسی، سیاسی، حقوقی، اخلاقی و مردم‌شناسی) و STEEP (اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، بوم‌شناسی و سیاسی) و EPISTLE (اقتصاد و بازار، سیاست، نهادها و سازمان‌ها، تغییرات اجتماعی، فناوری، تغییرات قانونی، بوم‌شناسی و اخلاق) اشاره کرد (منزوی و سرجه پیم، ۱۳۸۶: ۱۳).

الگوی موضوع پایه متناسب با محیط ناجا در شکل شماره (۲) ترسیم شده است که در آن:

- مبنا: موضوعات مرتبط با محیط فعالیت
- گستره محیطی: ناجا
- فرایند: روش پژوهش علمی
- کارکرد: موضوع پژوهی (اقتصاد- جغرافیا- فرهنگ- سیاست- اجتماع و...)
- کارویژه: موضوع‌سازی و موضوع‌یابی و پیامد آن تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری برای محیط اقدام و عمل در ناجاست.

شکل شماره ۲: الگوی محیط‌شناسی موضوع پایه الف-نقاط قوت الگو:

نقاط قوت الگو:

- مبتنی بر روش پژوهش علمی است.
- علوم مختلف بر مبنای این روش اقدام به پژوهش و تحقیق می‌نمایند.
- نوعی وحدت رویه در آن مشاهده می‌شود.
- بررسی آزمون و خطای آن سنجش‌پذیر است.

نقاط ضعف الگو:

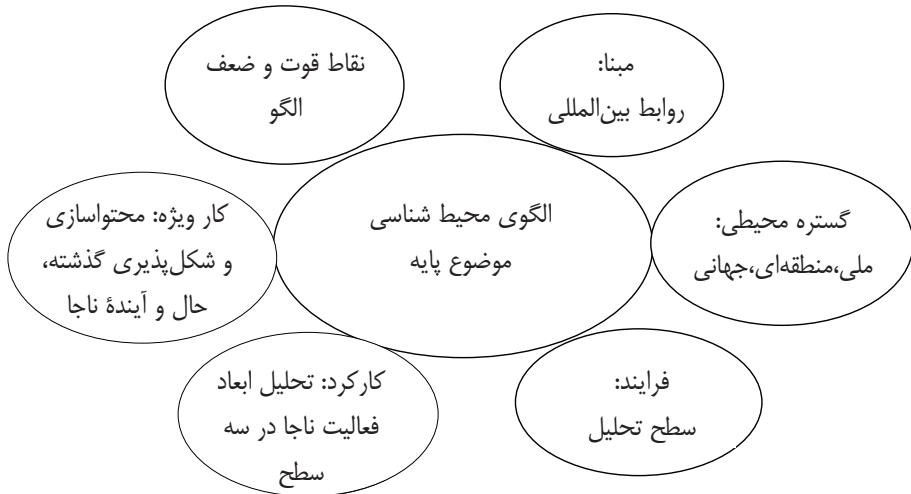
- مسئله مکان و ارتباط آن با موضوع با توجه به پایه اصلی مکان محوری در مأموریت‌های امنیتی دفاعی نیروهای مسلح خصوصاً نیروی انتظامی مغفول می‌ماند.
- مسئله زمان، کارکردهای آن و نگاه این زمانی به خطا خواهد رفت.
- زمینه محوری تا حدی با اتکا به الگوی موضوع پایه دیده شده است؛ اما ابعاد مختلف آن مانند نسبت فضا به موضوع، نسبت زمان به موضوع، محیط تقابلی و تعاملی، محیط ساختاری، محیط نهادی و... دچار نقصان خواهد شد.
- «موضوع پایه» صرفاً بر مبنای الگوی خطی برنامه‌ریزی تحلیل‌پذیر است؛ یعنی الگویی که با توجه به متغیرهای محیطی و زمانی و نیز پیچیدگی‌هاست.

الگوی دوم: محیط‌شناسی سطح تحلیل

مدیریت راهبردی فرایندی است که، از طریق آن، سازمان‌ها محیط‌های داخلی و خارجی خود را تحلیل و از آن شناخت کسب می‌کنند. همچنین، با استفاده از این تحلیل‌ها، سازمان مسیر راهبردی خود را پایه‌ریزی و راهبردها را برای کمک به دستیابی اهداف تعیین شده تدوین می‌کند (دیوید، ۱۳۸۵: ۳۰). به نقل از دری و حکاک، (۱۳۸۹: ۶۸). تجزیه و تحلیل محیط خارجی مستلزم ارزیابی محیط‌های خرد و کلان است که از طریق آن روند فرصت‌ها و تهدیدات مشخص و مسیر راهبردی تعیین می‌شود (هریسون و کارون، ۱۳۸۰: ۱۸-۱۹). به نقل از دری و حکاک، (۱۳۸۹: ۶۸). این فرایند در رشته روابط بین‌الملل برای شناخت محیط به سطوح تحلیل شناخته می‌شود. پاتریک مورگان در تجزیه و تحلیل سیاست بین‌الملل پنج سطح از تحلیل را برای تحلیلگران توصیه نموده است که عبارت است از:

- سطح تحلیل فردی
- سطح تحلیل نهادهای تصمیم‌گیری

- سطح تحلیل ملت- کشوری
  - سطح تحلیل الگوها و مجموعه‌های منطقه‌ای
  - سطح تحلیل نظام‌های بین‌الملل (سیف زاده، ۱۳۷۳)
- در بستری کلی و متناسب با ناجا، سه سطح تحلیل ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی می‌تواند محیط‌شناسی مطلوبی از این زاویه به دست دهد. بر این اساس:
- مبنا: رشته روابط بین‌الملل،
  - گستره محیطی: بررسی ملی- منطقه‌ای- جهانی محیط فعالیت ناجا و
  - فرایند: سطح تحلیل است؛
  - کارکرد: با نگرش تحلیل ابعاد فعالیت ناجا در سه سطح مشخص می‌شود و
  - کارویژه: محتواسازی و شکل‌پذیری گذشته، حال و آینده ناجاست.

شکل شماره ۳: الگوی محیط‌شناسی سطح تحلیل

نقاط قوت الگو:

- الگوی سطح تحلیل دارای مبانی نظری متناسب با مأموریت‌های ناجاست.
- به لحاظ نظری روشی مناسب برای محیط‌شناسی است.

- خلأهایی که می‌تواند در شناخت محیط منطقه‌ای و جهانی به وجود آید با این الگو تا حدی برطرف خواهد شد.
- سنجش‌پذیر است.
- بخشی از فرایند زمینه‌محوری را می‌توان در این الگو احصا کرد.

نقاط ضعف الگو:

- الگویی کل‌محور است و به جزئیات توجهی ندارد.
- انعطاف‌پذیری این روش مطلوب محیط ناجا نیست. به بیان دیگر، در انعطاف بین قیاس و استقرا نیست؛ بلکه در قیاس می‌ماند.
- شاخص‌های زمانی - مکانی در این الگو به کلی مورد غفلت است و شاخص‌های مکانی نیز به طور کلی بیان می‌شود. در صورتی که در نیروهای مسلح مقوله امنیت و دفاع اهمیتی ویژه دارد. موضوع امنیت داخلی که برای نیروی انتظامی اهمیت دارد باید با شاخص‌های جزئی سنجیده شود؛ همانند شاخص‌های توان و آمادگی رزم که از مهم‌ترین شاخص‌های معاونت عملیات ناجاست.
- ساختار و نهادها و همچنین نقش‌های فردی و اجتماعی تا حدی شایان توجه نادیده گرفته می‌شود.

الگوی سوم: محیط‌شناسی تعامل - تقابل

وجود تعاملات بین نظام‌های فرعی و نظام‌های اصلی یکی از ویژگی‌های مهم دیدگاه سیستم‌های باز است (Robbins 1983: 2). برای بررسی تعاملات بین نظامی فرعی و نظامی کلان به نام محیط، لازم است که ابتدا ماهیت محیط مورد توجه قرار گیرد و سپس بر اساس آن نوع تعاملات مناسب تعیین شود. از طرف دیگر، انسان بودن یعنی تعارض^{۳۴} را تجربه کردن (بولتون^{۳۵}، ۱۳۹۱: ۲۸۸). تعارض یا تقابل زمانی رخ می‌دهد که دو یا چند تن از افراد در برابر یکدیگر قرار گیرند. زیرا نیازها، ارزش‌ها، خواسته‌ها و اهداف آن‌ها متفاوت است. امروزه تقابل سازمانی از جمله مباحثی است که توجه مدیران و متولیان سازمان‌ها را به خود جلب کرده است (سلطانی، ۱۳۷۷: ۳۳). وجود افراد مختلف، با ویژگی‌های شخصیتی، نیازها، باورها، انتظارات و ادراک متفاوت بروز تعارض در سازمان‌ها را اجتناب‌ناپذیر کرده است (درگاهی و دیگران، ۱۳۸۷: ۶۳).

بر اساس نظریه‌های سنتی، تعارض در آغاز مضر نیست و در طول زمان دارای اثر منفی بر روی سازمان

34. Conflict

35. Bolton

است. نظریه روابط انسانی تعارض را پدیده‌ای طبیعی و اجتناب‌ناپذیر در همه سازمان‌ها می‌داند و با موجودیت آن در سازمان موافق است (عباسی و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۲۴). نظریه تعاملی، که نقش اصلی این شیوه درباره تعارض این است که پدیده حاضر مدیران سازمان‌ها را وادار می‌کند که در حفظ سطحی معین از تعارض بکوشند و تعارض را در اندازه‌های نگه دارند که بتواند گروه را زنده، باتحرک و خلاق و منتقد به خود نگه دارد (نصر اصفهانی و احمدی کوپایی، ۱۳۹۰: ۸۲).

دفت^{۳۶} به سطح اجتماعی و گروهی تعارض توجه داشته است و معتقد است که تعارض نوعی رفتار بین گروه‌های سازمانی است. البته هنگامی که عده‌ای خود را متعلق به یک گروه می‌دانند چنین می‌پندارند که گروه‌های دیگر مانع رسیدن آن‌ها به اهداف و مقاصدشان می‌شوند (دفت، ۱۳۹۰: ۸۲).

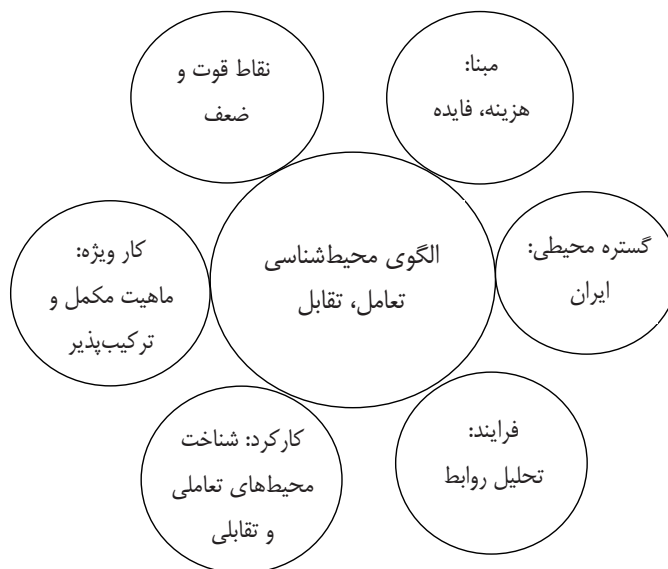
نوعی از دسته‌بندی تعارض، بر اساس طرف‌های تعارض در سازمان است که بر این اساس شش نوع تعارض در سازمان‌ها مشاهده می‌شود:

- تعارض درون فردی
- تعارض میان افراد
- تعارض درون گروهی
- تعارض میان گروهی
- تعارض میان سازمان‌ها
- تعارض میان اشخاص و گروه‌ها (گرچی و طاهری، ۱۳۸۹: ۳۳).

این نگرش فکری متناسب با نوع مأموریت‌های ناجا می‌تواند بستر محیط‌شناسی مناسبی را به خود اختصاص دهد. از آنجا که بخشی چشمگیر از فعالیت‌های پلیس در فضای تعامل / تقابل با جامعه، افراد، ساختارها و... توصیف و رصد می‌شود:

- مینا: هزینه- فایده،
- گستره محیطی: کشور ایران و محیط فراملی،
- فرایند: تحلیل روابط درون و بیرون از ناجا با روند تعامل - تقابل،
- کارکرد: شناخت محیط‌های تعاملی و تقابلی با ناجا و
- کارویژه: ماهیت مکمل و ترکیب‌پذیر الگو در سایر الگوها مانند الگوی نهادگراست.

شکل شماره ۴: الگوی محیط‌شناسی تعامل-تقابل

نقاط قوت الگو:

- در روند اجرا برای بخشی از محیط کاربردی است.
- مبتنی بر نظام هزینه-فایده قابل اندازه‌گیری و شاخص‌گذاری است.
- ماهیت مکمل و تکمیل‌کننده در سایر الگوها را دارد.
- در علوم مدیریت مبنای نظری شایان اتکابی دارد.

نقاط ضعف الگو:

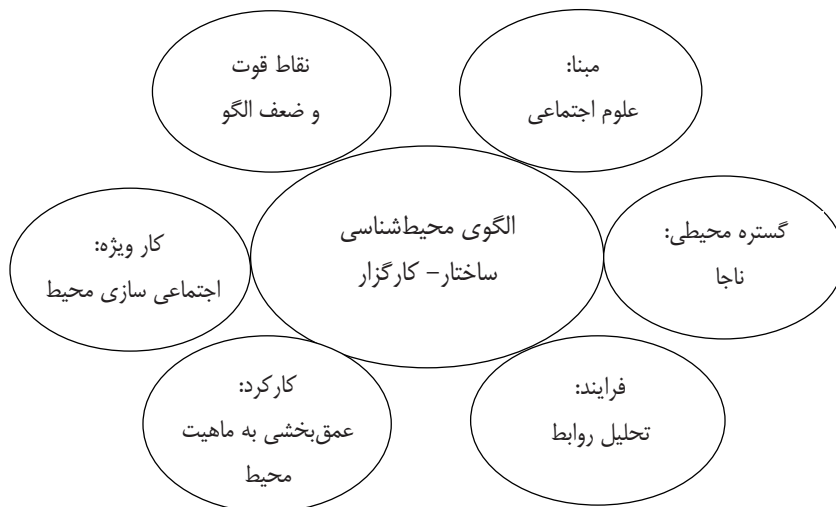
- جامعیت برای اجرای کل محیط ناجا را ندارد.
- صرفاً در یک محیط تعامل-تقابل قابل رصد است. در حالی که ناجا محیط‌های قابل اندازه‌گیری بیشتری دارد.
- بخشی از ساختارها و نهادها دیده می‌شود.
- ماهیت زمان-مکان تا حدی نادیده گرفته می‌شود.

الگوی چهارم: محیط‌شناسی ساختار/ کارگزار

رابطه ساختار/ کارگزار در اجتماع از مباحث مجادله‌برانگیز چند دهه اخیر دانش جامعه‌شناسی است. اینکه در فضای جامعه ساختارها مؤثرترند یا کارگزار؟ کدام بر دیگری تأثیر می‌گذارد یا تأثیر می‌پذیرد؟ بر مبنای همین رویکرد دوگانه ساختار یا کارگزار، آنتونی گیدنز در نظریه ساختاری با توجه به ناکارآمدی‌های روش‌شناسانه دو نظریه فوق درصدد است بر دوگانه‌انگاری ساختار/ کارگزار فایق آید و نظریه‌ای جامع‌تر عرضه کند. واژه ساختاری در اصل فرانسوی است و گیدنز آن را از زبان فرانسوی به عاریت گرفته است. این نظریه توجه خود را به تنظیم ساختار کنش‌های متقابل بین اعتقادات، نیات، اهداف، گزینش‌ها و کنش‌های فردی و جمعی انسان‌ها از یک سو و شرایط ساختاری اندیشه و عمل از سوی دیگر معطوف می‌سازد. گیدنز طیف وسیع نظریه‌هایی را بررسی می‌کند که یا با قضیه فرد و عامل، یا با قضیه ساختار و جامعه آغاز می‌شود و هر دو نظریه را رد می‌کند. او اعتقاد دارد حوزه اساسی پژوهش علوم اجتماعی برابر با نظریه ساختاری‌بندی، نه کنش و تجربه کنشگر فردی است و نه وجود هر گونه کلیت اجتماعی (حقیقت، ۱۳۸۹، به نقل از پارکر، ۱۳۸۳: ۱۰۹). از دیدگاه وی ساختارهای اجتماعی ساخته کارگزاری انسان هستند و در عین حال ابزار و وسیله این ساخت نیز هستند. به نظر گیدنز ساختارها مستقلاً وجود ندارند؛ بلکه در لفاف کنش‌ها پوشیده‌اند. آن‌ها فقط به واسطه کنش‌هایی وجود دارند که آن‌ها را تولید و بازتولید می‌کند (حقیقت، ۱۳۸۹، به نقل از بنتون و کرایپ، ۱۳۸۴: ۱۴۲). نظریه واقع‌گرایی انتقادی بسکار نیز مانند گیدنز به گونه‌ای به آستی دادن نقش کارگزار و ساختار نظر دارد. از دیدگاه وی کنش انسانی آفریننده ساختارهای اجتماعی نیست؛ اما می‌تواند آن را تغییر دهد و یا حفظ کند. بنابراین کارگزاران می‌توانند در بقای ساختارها مؤثر باشند نه در ایجادشان. بر اساس این نظریه، هر کارگزار انسانی فقط در رابطه با محیط‌های از پیش شکل گرفته و عمیقاً ساختارمند شده معنا می‌یابد. ولی از طرف دیگر ساختارها نتایج را به طور مستقیم تعیین نمی‌کنند؛ بلکه فقط دامنه بالقوه انتخاب‌ها و راهبردها را مشخص می‌سازند. محدودیت‌های فیزیکی و اجتماعی از یک طرف تهدید کننده و تحدید کننده اختیار انسان هستند؛ از طرف دیگر مستلزم فرصت برای او نیز هستند. پس کنشگران می‌توانند دست‌کم به طور جزئی ساختارها را تغییر دهند (حقیقت، ۱۳۸۹، به نقل از مارش و استوکر، ۱۳۷۸: ۳۱۸-۳۲۰). با استناد به دیدگاه ساختار/ کارگزار محیط ناجا نیز می‌تواند تحلیل و ارزیابی شود. این الگو از برابند کنش و واکنش ساختاری (نهاد) و کارگزاری (بازیگر/ فرد/ گروه) محقق را به درکی مناسب از محیط رهنمون می‌سازد.

- مبنا: علوم اجتماعی
- گستره محیطی: ناجا

- فرایند: تحلیل روابط درون و بیرون از ناجا با روند ساختار-کارگزار
  - کارکرد: عمق‌بخشی به ماهیت محیط و روابط ساختار-کارگزار در ناجا
- کارویژه: اجتماعی‌سازی محیط ناجا از منظر علم جامعه‌شناسی

شکل شماره ۵: الگوی محیط‌شناسی ساختار-کارگزار

نقاط قوت الگو:

- الگویی نو برای محیط‌شناسی ناجاست.
- مبتنی بر نظام فکری علمی در حوزه جامعه‌شناسی است.
- ساختار و کارگزار در کنش اجتماعی مؤثرترین نقش را دارند.

نقاط ضعف الگو:

- جامعیت برای اجرای کل محیط ناجا را ندارد.
- صرفاً در محیط ساختار- کارگزار رصدپذیر است. در حالی که ناجا محیط‌های قابل اندازه‌گیری بیشتری دارد.
- ماهیت زمان-مکان و زمینه تا حدی نادیده گرفته می‌شود.

الگوی پنجم: محیط‌شناسی مأموریت - کارکرد

مأموریت سازمان فلسفه وجودی و چرایی فعالیت آن است. هر سازمانی در پاسخ به نیازهایی ایجاد می‌شود و هدفش رفع آن نیازهاست. بنابراین قبل از هر اقدام باید مشخص شود چه نیازهایی منجر به تشکیل سازمان گردیده است. دراکر می‌گوید طرح این پرسش «فعالیت ما چیست؟» مترادف با پرسش «مأموریت ما چیست؟» است. به بیانی دیگر، بیانیه مأموریت سازمان جمله یا عبارتی است که به وسیله آن مقصود سازمانی از مقصود سازمان مشابه متمایز می‌شود و آن بیان کننده علت وجودی سازمان است (لشکر بلوکی، ۱۳۹۵).

از دیدگاه ورن مک چینز مأموریت سازمان باید دارای ویژگی‌های زیر باشد:

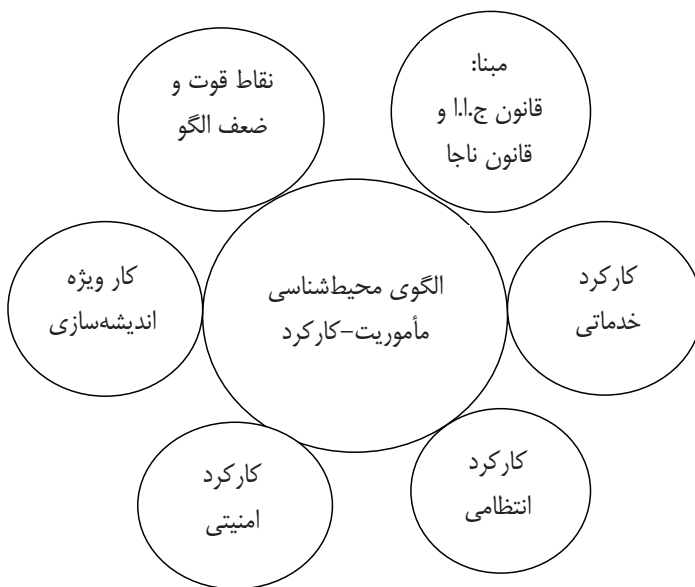
- سازمان را بدان گونه که هست و آنچه در نظر دارد بشود معرفی نماید؛
  - به اندازه‌ای محدود باشد که برخی از فعالیت‌های مخاطره‌آمیز را حذف و بدان اندازه گسترده و وسیع باشد که نوید رشد خلاقیت و نوآوری را بدهد؛
  - سازمان را از سایر سازمان‌ها متمایز نماید؛
  - به عنوان چارچوبی عمل کند که بتوان فعالیت‌های کنونی و آینده را ارزیابی کرد؛
  - سرانجام به حد کافی واضح و آشکار باشد تا همه اعضای سازمان بتوانند آن را درک نمایند.
- از طرف دیگر کارکردهای مأموریت در مباحث زیر دست‌یافتنی است:
- ایجاد حس رسالتی خطیر و ایجاد انگیزه فعالیت،
  - هم‌سو نمودن اهداف سازمان در جهت نیازهای جامعه،
  - ارائه تصویری روشن از سازمان به جامعه و کسب مشروعیت ایجاد و ادامه حیات سازمان،
  - تعیین موضوعات و چالش‌های راهبردی،
  - تسخیر قلب‌ها نه وسیله‌ای برای بستن ذهن‌ها (لشکر بلوکی، ۱۳۹۵).

نگاه مأموریت - کارکرد به پلیس در واقع یکی از وجوه عینی الگوی محیط‌شناسی برای ناجاست. چرا که بخشی بزرگ از این محیط در قالب مأموریت‌ها و کارکردها معنا می‌یابد. به بیانی شفاف‌تر، یکی از نهادهای مهم اجرایی در هر کشور مجموعه انتظامی آن است که برای نظم و امنیت عمومی تلاش می‌کند و پرچالش‌ترین حوزه فعالیت را در جامعه بر عهده می‌گیرد.

در این الگو:

- مبنا: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قانون ناجا و سایر اسناد فرادستی،
- گستره محیطی: ناجا،

- فرایند: با اتکا به مأموریت سازمان،
- کارکرد خدماتی: صدور گذرنامه، گواهی‌نامه، مجوز اماکن، خدمات قضایی و...،
- کارکرد انتظامی: ترافیک، تأمین و برقراری نظم، پیشگیری و مراقبت و...،
- کارکرد امنیتی: اشراف و رصد اطلاعاتی، امنیت مرز، مقابله با جرایم امنیتی و
- کارویژه آن تبیین نظریهٔ پلیس اسلامی-ایرانی، گفتمان‌سازی امنیت عمومی- داخلی و تحقیقات کاربردی است.

شکل شمارهٔ ۶: الگوی محیط‌شناسی مأموریت-کارکرد

نقاط قوت الگو:

- الگو منطبق با هدف تأسیس پلیس است.
- ملموس و همچنین فهم‌پذیر است.
- شاخص‌سازی و اندازه‌گیری در این الگو سابقهٔ چند دهه‌ای در پلیس ایران دارد.
- امکان فراگیرسازی در بخش‌های مختلف ناجا را دارد.

نقاط ضعف الگو:

- این الگو به شدت درون‌زاست.
- جامعه و ساختارهای بیرونی عملاً حذف خواهد شد.
- عناصر مکان، زمان و زمینه مغفول می‌ماند.
- با اتکا به الگوی مأموریت- کارکرد در درون سازمان نیز پشتیبان‌ها دیده نمی‌شوند.

الگوی ششم: محیط‌شناسی نهادگرا

نهادگرایی نوعی تجزیه و تحلیل اجتماعی است که نقش نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را مورد تأکید قرار می‌دهد. هر چند در ظاهر به نظر می‌رسد رفتار بستگی به تصمیم فرد دارد، نهادگرایان تصمیم افراد را در ساختار نهادها تحلیل می‌کنند و در تحلیل‌های خود برای (نهاد) اولویت قائل می‌شوند. ویژگی‌های اصلی نهادگرایی عبارت است از: قانون‌گرایی، ساختارگرایی، کل‌گرایی و تحلیل‌هنجاری. نهادگرایان به وجود قانون‌ها و ساخت‌های دیرپا و تغییرناپذیر اذعان دارند. از همین جا می‌توان ردپای نوعی جبرگرایی را در اندیشه و مبانی ایشان پیدا کرد (حقیقت، ۱۳۸۹: ۱۵۱).

نهادگرایی دچار تطور و دگرگونی‌هایی عمده شده است که از آن به نهادگرایی جدید نام می‌برند. عمده‌رهیافت‌های نظریه‌نهادی عبارت است از: نهادگرایی‌هنجاری (همانند مقاله‌ مشترک مارش و اولسن در ۱۹۸۴ و سپس در سایر نوشته‌هایشان تا ۱۹۵۵)، نهادگرایی‌انتخاب‌عقلایی (که برخلاف نهادگرایی‌هنجاری معتقد است افراد تلاش می‌کنند سود خودشان را به حداکثر برسانند و برخلاف اراده‌گرایان، انتخاب‌عقلایی را در دل نهاد به بحث می‌گذارد)، نهادگرایی‌تاریخی (که نقطه‌عزیمت اساسی خود را انتخاب‌هایی قرار داده که اخیراً در تاریخ هر نظام حکومتی ساخته شده است)، نهادگرایی‌تجربی (که همانند نهادگرایان قدیم معتقد است ساختار حکومت تفاوتی در روشی که در این سیاست‌ها پردازش شده و انتخاب‌هایی که به وسیله حکومت‌ها ساخته خواهد شد ایجاد می‌کند)، نهادگرایی‌بین‌المللی (که به جایگاه عملی و نظری سازمان ملل متحد و صندوق بین‌المللی پول و مانند آن توجه دارد)، نهادگرایی‌انجمنی (صنف‌گرایی و کثرت‌گرایی گروهی) و نهادگرایی‌جامعه‌شناختی (آن نوع نهادگرایی که در رشته‌هایی غیر از رشته علوم سیاسی به‌ویژه علوم اجتماعی و نظریه‌هایی همچون نظریه مارکس، وبر، پارسونز و دورکیم رشد کرده است). مهم‌ترین عناصر نهاد را می‌توان در چند مورد جست‌وجو نمود: ویژگی ساختاری جامعه یا سیاست، وجود میزانی از اثبات در طول زمان و تأثیر نهاد بر فرد. ویژگی‌های اصلی نظریه نهادگرایی قدیم نیز عبارت است از: قانون‌گرایی، ساختارگرایی، کل‌گرایی

و تحلیل هنجاری. نهادگرایان قدیم تمایل داشتند که یک عنصر هنجاری قدیمی در تحلیلشان داشته باشند. بر عکس، دو رهیافت انتخاب عقلانی و رفتاری عمیقاً به مفروضات فردگرایی روش‌شناسانه، درون‌دادگرایی و سوگیری ضد هنجاری تمایل دارد (حقیقت، ۱۳۸۹: ۱۵۲).

از سوی دیگر، اگر از دیدگاه نظریه نهادی به شناخت ماهیت محیط توجه کنیم، با دو نوع محیط نهادی و محیط فنی مواجه می‌شویم (Scott, 211:1981).

با اتکا به این مبحث و توجه به محیط‌شناسی نهادگرا شکل شماره ۷ (نسبت نظریه نهادگرایی با ناجا را نشان می‌دهد. ناجا، به مثابه مجموعه‌ای که در ارتباط با نهاد و فرد در جامعه به ایفای نقش می‌پردازد، می‌تواند از نظریه نهادگرایی متقدم و متأخر برای فهم بهتر محیطی استفاده نماید. در این الگو:

مینا: ساختار نهادی کشور،

- گستره محیطی: کشور ایران،
- فرایند: بررسی روندهای ساختاری درون و بیرون از ناجا که بر آن تأثیر می‌گذارد،
- کارکرد: بررسی نهادها از منظر محیطی و
- کارویژه: بازمهندسی ساختارهای درون سازمان ناجاست.

شکل شماره ۷: الگوی محیط‌شناسی نهادگرا

نقاط قوت الگو:

- نهادگرایی به لحاظ مبانی نظری دارای عقبه فکری مناسبی است.
- نهادگرایی به دلیل سازمان‌یافتگی سنجش‌پذیر است.
- بخشی از محیط ناجا نهادگرا و مبتنی بر ساختارهای حاکمیتی و اجرایی است.
- قسمتی از مبانی نهادگرایی در حوزه نظامی و انتظامی است.

نقاط ضعف الگو:

- در این محیط‌شناسی جامعه با اتکا به نهاد حذف می‌شود.
- نهادگرایی فاقد مؤلفه‌های شناختی پیشینه و پسینه است و بیشتر در زمانی می‌اندیشد.
- مکان و زمان در سنجش محیطی مغفول می‌ماند.
- تفکر نهادی فاقد انعطاف‌پذیری با توجه به سیالیت مأموریت‌های ناجاست.
- نهادگرایی به موضوع زمینه توجهی اندک دارد.

الگوی هفتم: محیط‌شناسی سه بعدی (مکان - زمان - زمینه)

سازمان‌ها بر اساس چهار راهبرد با محیط برخورد می‌کنند که عبارت است از: تدافعی، واکنشی، تحلیلی، پیشگام. این چهار راهبرد را انواع راهبردی می‌نامند. سازمان‌ها بر اساس میزان تغییرات و عدم اطمینان محیطی یکی از چهار راهبرد را انتخاب می‌کنند. بنابراین روابط محیط و سازمان با چنان پیچیدگی‌ها و درهم‌تنیدگی‌هایی روبه‌رو است که عملاً با وجود نقاط قوت الگوهای پیشین نمی‌توان به صورتی ویژه یکی از آن‌ها را برگزید. با پیچیدگی‌های محیط انسانی و تحول شگرف در حوزه فناوری‌ها باید به دنبال الگویی مطلوب‌تر برای محیط‌شناسی ناجا باشیم که در پیامد آن بتوان به معماری و طراحی آینده پلیس در ایران امیدوار بود.

الگویی که به آن دست یافته‌ایم و معرفی خواهیم کرد ترکیبی از الگوهای پیشین با درون‌مایه‌ای فلسفی و بین‌رشته‌ای است که در آن به دنبال سه مسئله کلیدی مکان، زمان و زمینه در محیط‌شناسی هستیم.

مسئله مکان

مکان برای ناجا از اهمیت بسزایی برخوردار است. ماهیت هر گونه اقدام در پلیس وابستگی متقابلی به محیط پیرامون محلی، ملی و فراملی دارد. شاید ابتدایی‌ترین موضوع در مقوله مکان را بتوان در جانمایی

کلانتری‌ها و پاسگاه‌ها جست‌وجو کرد. همان‌طور که در مباحث تجاری مسئله مکان‌یابی تأسیس کارخانه در سطوح راهبردی تصمیم‌گیری است و اهمیت اساسی در موفقیت آن دارد. مکان مناسب نقشی مهم در رقابت‌پذیری شرکت در بازار دارد و باید به گونه‌ای انتخاب شود که باعث دستیابی به مزایای رقابتی و راهبردی در مقایسه با سایر رقبای شود. بنابراین پیشینه نظری مکان‌یابی به‌خوبی توسعه یافته است. از زمانی که مسئله کلاسیک وبر فرمول‌بندی شده است تاکنون نظریه مکان‌یابی بخشی فعال از تحقیقات را به‌ویژه در سی سال گذشته به خود اختصاص داده است. در حال حاضر مکان‌یابی می‌تواند به صورت بدنه‌ای بزرگ از دانش، الگوهای متنوع، روش‌شناسی‌ها و روش‌های حل مسئله در زمینه‌هایی چون مهندسی صنایع، تحقیق در عملیات، مدیریت عملیات، اقتصاد شهری و علوم سیاسی دیده شود (فرقانی و دیگران، ۱۳۸۶: ۸۳). کشورهای پیشرفته صنعتی از نظر سیاست‌های کلان رشد و توسعه، حتی برای محل استقرار اماکن مختلف در سطح کشور، مقررات و برنامه‌های خاص دارند. جلوگیری از رشد بیش از حد شهرهای بزرگ، رشد متوازن صنعتی بر حسب تقسیم‌بندی جغرافیایی، توجه به مسائل محیط زیستی، سیاسی، نظامی و انتظامی از جمله عوامل کلان تأثیرگذار در استقرار صنایع در کشورهاست (فرقانی و دیگران، ۱۳۸۶: ۸۳). در موضوع آمایش محیط نیز مکان پایه و اساس روند علمی است. برای مثال، توزیع جغرافیایی استان‌ها بر روی کره زمین به پویایی انسان و قدرت جاگیری وی در هرم بوم‌شناختی و بالاخره به شایستگی انسان در مهار کردن عواملی که برای حیاتش زیان‌بخش است بستگی دارد (فاضل و محمدی، ۱۳۹۱: ۱۴۴).

در رشته جغرافیا، به ویژه گرایش جغرافیای سیاسی، موضوع مکان با درکی که از وزن جغرافیای سیاسی وجود دارد بیشتر نمایان می‌شود. وزن جغرافیای سیاسی سنگینی نیروها و عوامل مثبت و منفی تأثیرگذار در قدرت ملی کشور، موقعیت کشور و یا منزلت آن در بین مجموعه‌ای از کشورها و یا در نظام جغرافیای سیاسی جهانی و منطقه‌ای را گویند (لطفی و رشیدی، ۱۳۹۳: ۱۴۴) به نقل از حافظ نیا و احمدی پور، ۱۳۸۸: ۱۳۲) برخی از عوامل و شاخص‌های مؤثر بر وزن جغرافیای سیاسی انسانی بوده و برخی از آن‌ها نیز مادی یا طبیعی و صرفاً وابسته به سرزمین هستند. عوامل انسانی می‌تواند شامل تخصص و مهارت‌های انسانی، بهره‌بری از فناوری روز در صنعت و کشاورزی، توسعه فعالیت‌های انسانی، جمعیت، ترکیب قومی و مذهبی و عواملی از این دست باشد. عوامل طبیعی نیز ذاتی سرزمین است و اهمیت برخی در اثر تغییر گفتمان و موضوعات جهانی پایدار می‌شود یا از بین می‌رود (لطفی و رشیدی، ۱۳۹۳: ۱۴۴). با توجه به دیدگاه‌های مختلفی که تشریح شد، مسئله مکان و توجه به آن در محیط‌شناسی ناجا فاقد جانشین و حذف‌ناشدنی است. در حالی که بخشی از الگوهای پیش‌گفته نگاهی مکان‌محور نداشتند و یا کمتر فاقد آن ویژگی بودند.

مسئله زمان:

زمان در تصمیم‌گیری‌های راهبردی اهمیتی فوق‌العاده دارد. غفلت از آن می‌تواند به از دست دادن موقعیت راهبردی کشور در عرصه بین‌المللی منجر شده آسیب‌های جدی به امنیت ملی کشور وارد کند (یزدان فام، ۱۳۹۰ به نقل از: Jakopovich, ۲۰۰۸). تصمیمات راهبردی اساساً به امنیت ملی هر کشور یا امنیت بین‌المللی مرتبط است. تهدیدات علیه امنیت ملی معمولاً به مرور زمان شکل می‌گیرد و ممکن است در اندک زمانی به مرحله بالفعل رسیده آشکار شود. نادیده گرفتن عنصر زمان در تصمیم‌گیری موجب به هدر رفتن امکانات و عقب‌ماندگی کشور می‌شود و ممکن است در سطح راهبردی کشور را با فاجعه‌ای جبران‌ناپذیر روبه‌رو سازد. جنگ‌ها با دستور حمله آغاز می‌شوند. در طول جنگ سرد پرتاب موشک هسته‌ای از سوی یکی از دو ابرقدرت می‌توانست به جنگی بزرگ و نابودی کل تمدن بشری منجر شود (یزدان فام، ۱۳۹۰ به نقل از اشنایدر، ۱۳۸۵). در برخی از حوزه‌های راهبردی، اهمیت زمان به سال و در مواردی به ساعت و دقیقه است. حمله هسته‌ای به کشور و اقدام در برابر آن به دقیقه و ظرفیت‌سازی برای قدرت ملی به سال‌ها محاسبه می‌شود. عنصر زمان با وجود تحولات حوزه فناوری و سه مقوله فکری گذشته‌پژوهی، حال / اکنون‌پژوهی و آینده‌پژوهی یکی از شاخص‌ها و قاعده‌های کلیدی در توصیف، تحلیل و ارزیابی محیط ناجاست و بدون در نظر گرفتن آن و غوطه‌ور شدن در ساختارها، نهادها، جامعه و... نمی‌توان الگویی پذیرفتنی برای محیط‌پژوهی در نظر داشت.

مسئله زمینه:

ضلع سوم تبیین الگو برای محیط‌شناسی ناجا زمینه است. چنانچه با واقعیت محیط روبه‌رو شویم در یک بستر نظامی زمان، مکان و ساختارها مفهوم و رصدپذیر است و حتی می‌توان آن را تشریح نمود؛ اما به دلیل حضور قوه قاهره نظم‌بخش در جامعه صرف توجه به زمان، مکان یا ساختارها نمی‌تواند الگویی منسجم طراحی نماید. محیط در این فضا برای پلیس در یک کنش و واکنش اجتماعی متقابل و پردوام قرار دارد و باید برای آن الگویی متفاوت از محیط نظامی تبیین کرد. به همین دلیل مفهوم زمینه را -که در علم فلسفه بیشترین کاربرد را دارد- با نگاهی بین‌رشته‌ای ضلع سوم محیط‌شناسی ناجا در نظر گرفته‌ایم که به شرح و بسط آن خواهیم پرداخت. نگاه زمینه‌محور را می‌توان در علوم مختلف جست‌وجو کرد. برای مثال، از نظر یوری لوتمان، که نظریه‌پرداز فرهنگی است، در فضای انسانی فقط فضای فرهنگ و فضای طبیعت نیست؛ فضای نه-فرهنگ نیز وجود دارد. این فضا هم به فرهنگ بسته است و هم به فرهنگ حاشیه تعلق دارد. جالب است بدانیم منظور این نیست که این ماهیت فرهنگی ندارد؛ بلکه یک حالت گذار فرهنگی است و پیوسته این دایره در حال تکثیر است. همچنین، با نگاه مسئله‌محور

در بررسی محیط راهبردی سایت‌های خبری ایرانی از منظر مکتب موقعیت‌یابی^{۳۷} و دادن پیشنهادهای راهبردی، بستر فکری پیش‌گفته را می‌توان مشاهده نمود. در این زمینه اطلاعات گردآوری شده از محیط بر پایه الگوی موقعیت‌یابی ارزیابی می‌شود تا تصویری روشن از شرایط کنونی و آینده عملکرد آن به دست آید و هدف نهایی از این محیط‌شناسی تنظیم و عرضه راهبردهایی منطبق با محیط پویای جامعه است (مهدی‌پور، ۱۳۹۴: ۷۷ و ۷۸) در رشته جغرافیاسیاسی نیز می‌توان به نوعی تفکر زمینه‌محور را مشاهده نمود. مدیریت سیاسی فضا تقسیم‌بندی پهنه‌ای سرزمینی بر اساس عوامل و محدوده‌های همگن اجتماعی، محیطی، اقتصادی، سیاسی و اداری به منظور اداره و مدیریت بهینه سرزمین و بهره‌برداری مطلوب و منطقی از منابع در راستای توسعه پایدار و ایفای نقش سیاسی است. دولت‌ها به دلیل اهمیت مدیریت سیاسی فضا در توسعه کشورشان درباره تقسیم فضای درونی سرزمین خود به شکل مناسب و بهینه جدیدی خاص دارند (لطفی، ۱۳۹۴: ۱۷۰).

مفهومی که از فضا در جغرافیاسیاسی به ذهن متبادر می‌شود به مفهوم زمینه نزدیک است؛ اما به طور کامل نمی‌تواند آن را پوشش دهد. از طرف دیگر در بررسی محیط راهبردی بین‌المللی برای جمع‌آوری داده‌ها از دو روش SWOT که مخفف معادل انگلیسی کلمات توانمندی‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهاست و STEEP که مخفف معادل انگلیسی کلمات اجتماعی، فناوری، اقتصادی، زیست‌محیطی و سیاسی است بیش از دیگر روش‌ها استفاده می‌شود (یزدان‌فام، ۱۳۹۰: ۱۲-۱۳). برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در محیط بین‌الملل نیز همانند جمع‌آوری داده‌ها باید قالب مفهومی وجود داشته باشد که بتوان از پراکندگی موضوع جلوگیری نمود و به پژوهشگر الگویی عرضه کرد که بر اساس آن بتواند جایگاه هر یک از این داده‌ها و ارتباط مفهومی و منطقی آن‌ها را در نتیجه‌گیری تحقیق مشخص سازد.

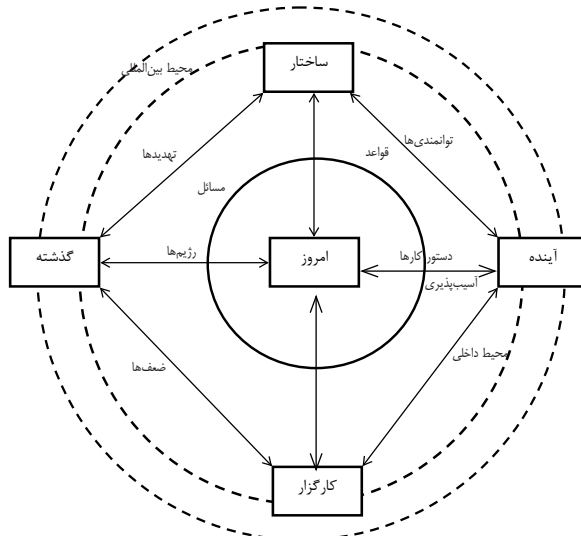
در این باره به عوامل و موضوعات زیر توجه می‌شود^{۳۸}:

۱. سطوح مختلف تحلیل (ملی، منطقه‌ای و جهانی) برای برآورد
۲. ابعاد و بخش‌های (اقتصادی، جمعیتی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و...) موضوع
۳. ساختار نظام بین‌المللی: توانمندی‌ها، ضعف‌ها و آسیب‌پذیری‌ها (توزیع قدرت و ثروت در جهان)
۴. بازیگران روابط بین‌المللی
۵. نهادها، قواعد، ارزش‌ها و هنجارهای بین‌المللی
۶. مسائل و موضوعات اساسی و تأثیرگذار جهانی
۷. گرایش‌ها، رویدادها و روندهای جهانی

۸. رویکردها و الگوهای رفتاری بازیگران (بزدان فام، ۱۳۹۰: ۱۲-۱۳).

با رویکرد روابط بین‌الملل آنچه در بستر محیط جهانی مشاهده شد نوعی از الگوی سه بعدی طراحی شده در این پژوهش است. اما با درک ملاحظاتی مکان، زمان و زمینه هم‌پوشانی منسجمی برای طراحی و تدوین الگوی محیط‌شناسی ناجا دارد. بر این اساس زمینه^{۳۹} گرایبی به سازگاری با مفاهیم کالبدی تاریخی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... گفته می‌شود. زمینه بر هر پدیده‌ای در محیط پیرامون خود تأثیر می‌گذارد و از آن تأثیر می‌گیرد و در تعامل با یکدیگر هستند.

در تعریف علمی زمینه هم آمده است: مجموعه شرایط یا واقعیت‌هایی که یک موقعیت یا شرایط را در بر می‌گیرد؛ همچنین به معنای شرایطی که چیزی در آن اتفاق می‌افتد و به شما کمک می‌کند تا آن را درک کنید. مراد از زمینه همان متن بستر و محیط است که معماری، محتوا و شکل را در بر می‌گیرد. در تفسیر میشل فوکو^{۴۰} از مفهوم زمینه آمده است: باید نوعی انتظام در پراکندگی وجود داشته باشد؛ نوعی وحدت در کثرت... اگر زمینه در حال تغییر است متن و محتوا^{۴۱} نمی‌تواند بگوید به من چه، من نیستم.

شکل شماره ۸: بررسی تعامل محیط راهبردی داخلی و بین‌المللی

39. Context

40. M. Foucault

41. Text

در واقع، پیوند سه‌گانه مکان، زمان و زمینه با پیشینه‌ای که به آن اشاره کردیم باعث طراحی الگوی سه بعدی مطلوب برای محیط‌شناسی ناجا شده است.

در این الگو:

- مبنا: علوم میان رشته‌ای،
- گستره محیطی: کشور ایران و محیط فراملی مرتبط با ناجا،
- فرایند: مکان-زمان-زمینه،
- کارکرد: ارتقاء، بهبود و تعالی در حوزه امنیت و
- کارویژه آن: بازمهندسی فضای ناجا از منظر علوم میان رشته‌ای است.

شکل شماره ۹: الگوی محیط‌شناسی سه بعدی

نقاط قوت الگو:

- کلان‌محوری و جامع‌نگری در این الگو لحاظ شده است؛

- الگو منطبق با هدف تأسیس ناجاست؛
- به لحاظ مفهومی در همه سطوح درک‌پذیر است؛
- امکان شاخص‌سازی و اندازه‌گیری دارد؛
- توان فراگیرسازی در بخش‌های مختلف ناجا را دارد؛
- همه ابعاد پیش‌گفته در الگوهای قبلی را می‌توان در آن مشاهده نمود؛
- گذشته‌پژوهشی و آینده‌پژوهی یکی از ملاک‌های اصلی اجرای این الگو است؛
- از علوم میان‌رشته‌ای و به ویژه فلسفه نشئت می‌گیرد؛
- کمترین ضریب خطا را می‌توان برای اجرا تصور نمود؛
- الگو امکان نمونه‌پذیری را دارد.

نتیجه‌گیری

- پایداری و ارتقای تولید قدرت و امنیت مهم‌ترین دغدغه ناجاست. ناجا، به مثابه سازمانی که برای امنیت عمومی و امنیت داخلی مسئول است، همواره با این دو دغدغه مواجه خواهد بود:
- تداوم و پایداری امنیتی که ناجا تولید کرده است چگونه در آینده ممکن است؟ (انتقال میراث امنیتی کنونی به نسل آینده)
  - ارتقای آن سطح از امنیت که ناجا مسئول آن است در افق آینده (پنج، ده و سی سال) چگونه ممکن است؟

محیط‌شناسی یعنی تحلیل آنچه در پیرامون یک زمینه در زمان و مکانی خاص برای درک وجود دارد؛ چه آنچه انسان آن را درک کند و چه آنچه امکان درک کردن را داشته باشد، اما انسان به لحاظ ساختار ذهنی عاجز از درک آن باشد.

برای پاسخ‌گویی ثمربخش باید الگویی مناسب برای شناخت محیط داشته باشیم تا در پیامد آن معماری مطلوب و آمایش انتظامی کارآمدی را طراحی و تدوین کنیم. در پیوند با چنین اندیشه‌ای، هدف اصلی از مقاله این بود که با بررسی الگوهای محیط‌شناسی موجود و دانش ذخیره شده بشری به الگویی متناسب با راهبرد کلان ناجا دست یابیم. ماهیت بین‌رشته‌ای محیط‌شناسی و فقدان الگویی منسجم که بتواند پاسخ‌گوی چارچوبی روشمند برای شناخت محیط پلیس در ایران باشد باعث گردید بستر پژوهش اکتشافی را فراراه خود قرار دهیم و با رویکرد پیشینه‌شناسی و تبارشناسی تعاریف علمی و عملی الگو، محیط و طراحی‌های

محیط‌شناسی علوم مختلف را تبیین کنیم و در نهایت از ترکیب آن‌ها به یک الگوی منسجم و کاربردی دست یابیم. الگوی سه بعدی با در نظر گرفتن و عمق‌بخشی فلسفی و میان رشته‌ای به سه مسئلهٔ زمان، مکان و زمینه می‌تواند چارچوبی مناسب برای روندهای پیشرو و معماری آیندهٔ ناجا باشد.

منابع:

امنابع فارسی

- اسلاتر، ریچارد (۱۳۸۶). *نواندیشی برای هزاره نوین*، ترجمه عقیل ملکی فر و دیگران، تهران: مؤسسه آموزش تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- اشتریان، کیومرث (۱۳۹۱). *مقدمه‌ای بر روش سیاستگذاری فرهنگی*، تهران: جامعه شناسان.
- اشنایدر، گریک آ. (۱۳۸۵). *امنیت و راهبرد در جهان معاصر*، ترجمه اکبر عسکری صدر و افشار امیری، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بتنون، تد و یان کرایپ (۱۳۸۴). *فلسفه علوم اجتماعی: بنیادهای فلسفی تفکر اجتماعی*، ترجمه شهناز مسمی‌پرست و محمود متحد، تهران: آگه.
- بولتون، رابرت (۱۳۹۱). *روانشناسی روابط انسانی*، ترجمه حمید رضا سهرابی، تهران: رشد.
- پارکر، جان (۱۳۸۳). *ساختار بندی*، ترجمه امیر عباس سعیدی پور، تهران: آشیان.
- تقی زاده، هوشنگ و غفار تاری (۱۳۸۸). «الگوی گرافیکی روش تحقیق و تأثیر آن در نتایج عملکرد آزمودنی‌ها»، *پژوهش‌های مدیریت*، شماره ۸۰، بهار، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد علوم و تحقیقات).
- توسلی، غلامعباس (۱۳۶۹). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: سمت.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۴). «چارچوب روش شناختی برای پژوهش‌های محیط‌شناسی» *فصل‌نامه مطالعات راهبردی*، تهران، سال هجدهم، شماره دوم، تابستان ۹۴.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۴). «روش‌شناسی طراحی و تدوین الگوی مطلوب در پژوهش‌های راهبردی» *فصل‌نامه راهبرد*، تهران، سال بیست و پنجم، شماره هفتاد و هشت، بهار ۹۵.
- حافظ‌نیا، محمدرضا و زهرا احمدی پور (۱۳۸۸). «بررسی و تحلیل نقش جمعیت در وزن ژئوپلیتیک ایران»، *مدرس علوم انسانی*، دوره ۱۳، شماره ۱.
- حقیقت، صادق (۱۳۸۹). «مسئله ساختار/ کارگزار در علوم اجتماعی»، *روش‌شناسی علوم انسانی*، س ۱۶، ش ۶۴ و ۶۵.
- درگاهی، حسین؛ سید محمد هادی موسوی؛ سمانه عراقیه فراهانی و گلسا شهام (۱۳۸۷). «مدیریت تعارض و راهبردهای مرتبط»، *مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران*، دوره ۲، شماره ۱ و ۲.

- دری، بهروز و محمد حکاک (۱۳۸۹). «طراحی مدل کنترل راهبردی برای صنایع ایران»، *پژوهشنامه مدیریت اجرایی*، سال دهم، شماره ۲ (پیاپی ۴۰).
- دفت، ریچالد ال. (۱۳۹۰). *تئوری و طراحی سازمان*، ترجمه علی پارساییان و سید محمد اعرابی، جلد ۲، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- روشه، گی (۱۳۷۹). *کنش اجتماعی*، ترجمه هما زنجانی زاده، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- سرمد، زهره، عباس بازرگان و الهه حجازی (۱۳۸۱). *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران: آگاه.
- سلطانی، ایرج (۱۳۷۷). «تعارض فردی در سازمان»، *تدبیر*، سال نهم، شماره ۸۳.
- سورین، ورنر و جیمز تانکارد (۱۳۸۶). *نظریه‌های ارتباطات*، ترجمه علیرضا دهقان، تهران: دانشگاه تهران.
- سیف زاده، حسین (۱۳۷۳). *نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل*، مبانی و قالب‌های فکری، تهران: سمت.
- طاهری، ابوالقاسم (۱۳۷۶). *روش تحقیق و مآخذشناسی*، تهران: مرکز چاپ و انتشارات پیام نور.
- عامری شهبازی، محسن و حیدر محمدی (۱۳۹۲). «تحلیل مدیریت راهبردی فرهنگی از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی با تکیه بر دیدگاه‌های یوری لوتمان»، *مطالعات مدیریت بر آموزش انتظامی*، سال ششم، شماره دوم (پیاپی ۲۲).
- عباسی، همایون؛ مهرزاد حمیدی و محمد خبیری (۱۳۸۷). «بررسی ارتباط مدیریت تعارض و اثربخشی ادراک شده در دانشکده‌های تربیت بدنی دولتی شهر تهران»، *پژوهش در علوم ورزشی*، شماره ۳۳.
- فاضل، سوگل و حسن بیک محمدی (۱۳۹۱). «تحلیلی بر ساختار فضایی جمعیت در نظام شهری استان اصفهان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۳۵»، *آمایش محیط*، شماره ۱۹.
- فرقانی، علی؛ مینا یزدان شناس و علیرضا آخوندی (۱۳۸۶). «ارائه چارچوبی برای مکان‌یابی مراکز صنعتی در سطح ملی همراه با مطالعه موردی»، *دانش مدیریت*، سال ۲۰، شماره ۷۷.
- قاضی زاده، ضیاءالدین و محمود عسکری (۱۳۸۷). «گزارشی از اسناد امنیت ملی کشورها»، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال ششم، شماره ۲۲، تهران: مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- قیصری، نورالله و مصطفی قربانی (۱۳۸۴). «کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران، مدلی برای سنجش و ارزیابی»، *دانش سیاسی*، سال یازدهم، شماره دوم.
- گرچی، عبدالرحیم و محمد علی طاهری (۱۳۸۹). «مدیریت و تعارض سازمانی»، *اصلاح و تربیت*، شماره ۱۰۴.
- گلدمن، جان (۱۳۹۴). *کاربرد روش‌های تحقیق در بررسی اطلاعاتی*، ترجمه و انتشار: دانشکده اطلاعات.

- لشکر بلوکی، مجتبی (۱۳۹۵). *مأموریت و کارکرد در سازمان*، سایت: www.lashkarbolouki.com
- لطفی، حیدر (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی تأثیر شکل مدیریت سیاسی فضا بر توسعه منطقه‌ای مطالعه موردی جزایر کیش و قشم»، *آمایش محیط*، شماره ۳۲.
- لطفی، حیدر و مصطفی رشیدی (۱۳۹۳). «تحلیل و رتبه‌بندی استان‌های کشور ایران از نظر ظرفیت راهبردی سرزمینی»، *آمایش محیط*، شماره ۲۷.
- مارش، دیوید و جری استوکر (۱۳۷۸). *روش و نظریه در علوم سیاسی*، ترجمه امیر محمد حاجی یوسفی، تهران: مطالعات راهبردی.
- منزوی، مسعود، علی آقا سرجه پیمان (۱۳۸۶). «محیط‌شناسی راهبردی بر اساس روش تحلیل روند و مدل STEEP»، *نگرشی راهبردی*، شماره ۸۵ و ۸۶.
- مهدی پور، فرشاد (۱۳۹۴). «محیط‌شناسی راهبردی سایت‌های خبری ایران»، *مدیریت رسانه*، شماره ۱۰.
- میرحیدر، دره و حسین حمیدی نیا (۱۳۸۹). «کالبدشکافی نقشه جغرافیای و نقش آن در اعمال قدرت و القای سیاست»، *سیاست*، دوره ۴۰، شماره ۱، بهار، تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- هرمان، چارلز (۱۳۹۳). *سیاست‌گذاری خارجی و پافشاری بر خطا*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: مؤسسه تحقیقاتی ابرار معاصر.
- یزدان فام، محمود (۱۳۹۰). *آینده‌شناسی و برآورد محیط راهبردی: لازمه تصمیم‌گیری بهتر در امنیت ملی*، *مطالعات راهبردی*، سال چهاردهم، شماره چهارم.

منابع لاتین

- Aryanpur, Abbas (1996). *The English-Persian Collegiate Dictionary*, Tehran: Amir Kabir.
- Daft, R. L. (1998). *Essentials of organization theory & desing*, south-western college publishing.
- Jakopovich, dan (2008). Time factor in insurrections. *Strategic analysis*, 23(3), 359-365.
- Robines , Stephan (1988). *Organization theory, englewood cliffs*, n.j , prentice – hall.

Scott , W. richard , (1981). *Organizations: rational , natural & open systems, new jersey*.
Prentice – hall.

Whetten , D. (1989). What constitutes a theoretical contribution? *Academy of management review*, 14(40).

